

4 mei 2026, Gein3Dorp

Goedenavond,

Dit is zo'n avond dat we – met de dichter Leo Vroman – komen met verhalen hoe de oorlog is verdwenen.¹ Het zijn verhalen die we telkens weer willen vertellen, met verdriet en met hoop; verhalen over vroeger en over de plek die het verleden inneemt in ons leven. Vanavond beginnen die verhalen met Pieter van der Meulen, medewerker in de drukkerij van zijn vader in Den Haag. Zijn persoonlijke geschiedenis is verbonden met die van talloos anderen; al die levens spinnen een web van verhalen, zoals hier ook uitgedrukt op het herdenkingsmonument van Gein3Dorp. Aan enkele draden van dat web zal ik bij onze dodenherdenking nu voorzichtig trekken. Want vergeet niet: we herdenken de doden om hun leven, om de samenleving waarvan zij deel uitmaakten tot aan een bitter einde, dat geen eind betekende van hun humaniteit. De straatnamen hier in uw wijk getuigen daarvan. Ze gaan niet over dood, maar over leven. Wat dat betreft is de nieuwe foto van Pieter van der Meulen heel symbolisch.

Drukkers

Net als van de negentien anderen wier namen hier bij elkaar gebracht zijn, is ook het levensverhaal van Pieter van der Meulen onlosmakelijk verbonden aan de geschiedenis van de illegale pers tijdens de Duitse bezetting. Bovendien is het een verhaal van vaders, moeders en hun kinderen. Die twee kanten spreken mooi uit een bericht in *Het Parool* van 16 februari 1950 over de vader van Pieter van der Meulen, de uitgever en drukker Bernard van der Meulen, van de Haagse drukkerij Bevedeem.² De drukkerij was gevestigd in de Wouwermanstraat in de Haagse Schildersbuurt. Het *Parool*-bericht herinnert aan de inval in de drukkerij tijdens een landelijke actie tegen het illegale *Parool* van de Sicherheits Polizei op 21 januari 1944. Vader en zoon Van der Meulen werden gearresteerd, ik ga daar zo dieper op in. Pieter van der Meulen overleed op 15 februari '44 in de beruchte Scheveningse strafgevangenis; zijn vader werd veroordeeld en overleefde de daaropvolgende internering in een Duits tuchthuis. *Het Parool* schrijft in 1950 hoe vader Van der Meulen op 3 juli 1945 terugkwam in Den Haag en weer verder ging met de drukkerij. "Maar" schrijft de krant, en ik citeer, "Maar op de plaats waar eens zijn enige zoon zat, zit nu een ander. Een gapende wonde is achtergebleven van de strijd tegen de Duitsers. Niet alleen bij hem, maar ook bij zijn vrouw, met wie hij onlangs veertig jaar was getrouwd." (*Het Parool* 16-2-1950). Het is fijn dat de krant ook Pieters moeder noemt, Maria Elisabeth Schreur. Dit gaat niet over een drukker maar over een echtpaar; ze delen een verleden van verdriet, en van verzet.

In het citaat gebruikt de krant het woordje "**Maar...**" ... **maar** er zat een ander. Toch is dat ook "**En**" ... **en** er zat een ander. De drukkerij was niet kapot, het talloze drukwerk van na de oorlog laat zien dat de mensen de draad weer oppakten, dat de drukpersen bleven draaien. Ook het verhaal zelf bleef bestaan. *Het Parool* beschreef in 1954 opnieuw hoe de uitgeverij/drukkerij Bevedeem het had gewaagd om illegale kranten te drukken. Ook in 1989 keert deze geschiedenis nog terug, dit keer in *Trouw*. En natuurlijk leeft het verhaal voort in uw woonwijk, Gein3Dorp. De keuze voor de straatnamen hier is een eerbetoon niet zozeer

¹ Leo Vroman, *Vrede* (uit 1957), met als laatste vers: 'Kom vanavond met verhalen / hoe de oorlog is verdwenen, / en herhaal ze honderd malen: / alle malen zal ik wenen' <https://literatuurmuseum.nl/nl/ontdek-online/literatuurlab/online-exposities/leo-vroman/het-ondenkbaarste-gedicht>

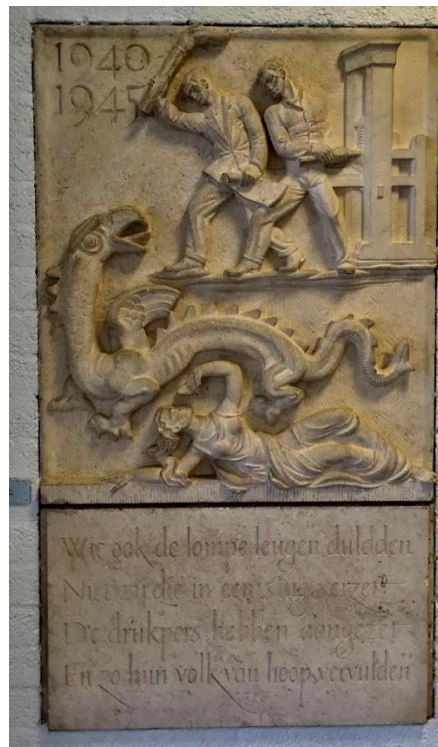
² Bevedeem = BvdM, B. van der Meulen (Bernardus Ebele Jacobus).

aan de *schrijvers* van de illegale pers; van *Vrij Nederland, De Waarheid, Het Parool* en *Trouw*. Bovenal is het een eerbetoon aan al die honderden mensen die het complexe illegale apparaat draaiende hielden: van typen en zetten tot stencilen, drukken, nieten en verspreiden.

Met recht onthulde op 4 mei 1950 het Verbond van Grafisch Ondernemingen in hun hoofdkantoor in de Van Eeghenstraat een herdenkingsplastiek voor de drukkers van de illegale pers. Pieter van der Meulen was een van hen. Het is bijzonder dat de enige foto die van hem gevonden is tot nu, er eentje is waarop ook de drukpers zichtbaar is.

Dit is de tekst waarmee de grafische industrie de illegale pers in brede zin in zijn tweeluik met tekst en beeld herdacht:

Wie ook de lompe leugen duldden
niet zij die in een stug verzet
de drukpers hebben aangezet
en zo hun volk van hoop vervulden.³

³ Het gedicht is van de Haagse drukker G.J. Scheepers, het plastiek beeldhouwd door Joop Veldheer, het gedicht gehouwen in een lettertype van Jan van Krimpen. Het tweeluik werd geplaatst in het gebouw van het Verbond van Grafisch Ondernemingen, Van Eeghenstraat 70-74. Toen het inmiddels Koninklijk Verbond de Van Eeghenstraat verliet, verhuisde de plaquette mee, echter bij een nieuwe verhuizing werd het gedenkteken geschonken aan het Oorlogsmuseum Overloon. (in: Lisette Lewin, *Het clandestiene boek 1940-1945*. Amsterdam (Van Gennep) 1983:321; dank aan Taco Mansens van KCGO voor de foto en deze hyperlink <https://printmatters.nl/nieuws/2024/05/03/onthulling-gedenksteen-gevallen-drukkers> . Over Van Eeghenstraat 70-72 zie https://amsterdamopdekaart.nl/1850-1940/Van_Eeghenstraat/70-72 Ook hier zit een verhaal achter van Duitse bezetting, Jodenvervolging, onteigening en dood, maar dat voert hier te ver; zie <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/237566/joseph-philip-nord-thomson>.)

De illegale pers

Laten we kort stilstaan bij de illegale pers als zodanig. Het is bekend: met de Duitse bezetting werden de bestaande politieke partijen opgeheven. De communistische partij en de antirevolutionaire partij reorganiseerden zich ieder op hun manier tot een illegale organisatie – de illegale kranten *De Waarheid* (vanaf november 1940) en *Trouw* (vanaf februari 1943) waren het belangrijkste cement om de vooroorlogse netwerken van die twee partijen in stand te houden, ook als er door vervolging grote gaten in vielen. Dat betrof eveneens het netwerk voor onderduikers, zoals hier met de straatnaam van Henriëtte Kuipers-Rietberg (tante Riek) ook wordt betoogd. De andere twee kranten *Vrij Nederland* dat als eerste al in augustus 1940 verscheen, en *Het Parool* (sinds februari 1941) werden tijdens de bezetting opgericht. Ze moesten als het ware hun lezerspubliek van de grond af aan opbouwen en slaagden daarin op bewonderingswaardige wijze doordat de initiatiefnemers weer andere netwerken konden aanboren.

Het was soms veiliger als plaatselijke kranten een andere naam hadden dan de landelijke krant, zoals bijvoorbeeld gebeurde bij de illegale krant *De Vonk* in Den Haag, een eigen Haagse editie van *De Waarheid*.⁴ Wel was het belangrijk dat plaatselijk gemaakte uitgaven van een landelijke illegale krant zo veel mogelijk dezelfde inhoud hadden. Daarom reden de koeriers met kopij en instructies af en aan. Gerrit van den Bosch, hier vernoemd, was zo'n koerier.

Maar het productieproces gebeurde gedecentraliseerd, zeker in de eerste bezettingsjaren. Kopij overtypen, stencilen en nieten of drukken op een handpers: dat kon bij iemand thuis of in een onverdachte werkplaats. Jelle Posthuma en Hendrik Veldhuis deden dat bijvoorbeeld. Voor het drukken in grotere oplages waren echter drukkerijen nodig, met letterzetters, loodzetsel en persen. Vaak waren dat drukkerijen die openbleven door met een neutrale houding ook de gelijkgeschakelde pers te bedienen. En de verspreiding van de krant moest vervolgens ook weer in het diepste geheim gebeuren, waarbij betrokkenen, zoals Maria Snel hier in Gein3Dorp, zelf dan weer zo min mogelijk adressen moesten weten.

Dat is het praktische verzet dat Gein3Dorp met de straatnamen eert.⁵ Het vroeg een enorme discipline en een groot vertrouwen in elkaar om bij de illegale krant te werken. Judith de Kom, bijvoorbeeld, herinnert zich dat het gezin helemaal niets wist van het verzetswerk van haar vader Anton de Kom, tot ook hij in Den Haag in augustus 1944 werd opgepakt, omdat hij nauw betrokken was bij twee achtereenvolgende edities van het illegale blad *De Vonk*. Die verzetsdynamiek: het elkaar volledig vertrouwen, discipline betrachten en tegelijk tot zelfs je meest dierbaren afstand bewaren, dat is wat werd gevraagd van velen. Het was een zwijgen en verzwijgen voor eigen bestwil, dat me ook doet terugdenken aan mijn inmiddels overleden partner, klein kind in de oorlog. Steeds weer peperde zijn moeder hem de

⁴ Pas in juli 1943 besloot de landelijke leiding van de illegale CPN dat alle plaatselijke kranten ook *De Waarheid* gingen heten. Hansje Galesloot, Susan Legêne, *partij in het verzet. de CPN in de tweede wereldoorlog*. Amsterdam (Uitgeverij Pegasus) 1986, p. 59.

⁵ De herdenkingsmonumenten van de vier kranten doen hetzelfde. Zo luidt de tekst op het door Rob Schotman en Wim Tap ontworpen monument uit 1983 voor *De Waarheid*, en dat net als het bovengenoemde drukkersmonument in 1993 van plek is veranderd: 'Ter herdenking van de medewerkers van de waarheid (sic) die gevallen zijn in de strijd tegen het fascisme 1940-1945.' Windroosplein Amsterdam. Citaat uit de tekst op *Het Parool* gedenkteken: 'EN HIER WORDEN GEËERD / ZIJ DIE HUN LEVEN GAVEN / EN NIET MEER MOCHTEN ZIEN / WAT OOK DOOR HEN VEREES'.

verwarrende boodschap in 'je vader is geen jood'. Het was een vermaning en een ontkenning waarvan hij, kind als hij was, al snapte dat dat niet waar was, en die hem altijd bij bleef.

Bevedeem

Terug dan naar Pieter van der Meulen en de uitgeverij/drukkerij Bevedeem van zijn vader. Ook de netwerken waarin zo'n drukkerij voor de bezetting had geopereerd, bleven voor de illegaliteit van betekenis. Simon Carmiggelt, actief bij het illegale *Parool*, beschrijft in 1979 in een van zijn *Parool*-columns bijvoorbeeld hoe hij in de jaren dertig in Den Haag voor een Schevenings blad werkte dat door ene Van der Meulen werd uitgegeven en gedrukt: dat was dezelfde Van der Meulen die het illegale *Parool* zou gaan drukken.⁶ De firma gaf vanaf 1931 ook een blad uit dat de Pan-Europese gedachte uitdroeg, of een blad van de oud-scholierenvereniging Novenas (nog verenigd na school) van de tweede Handelsdagschool in Den Haag. Allemaal netwerken waarmee de drukkerij diep verankerd was in het Haagse.

Belangrijk voor vanavond is wat dat betreft de door Van der Meulen uitgegeven tweewekelijkse krant *Ha'amoed – de Vuurzuil*. Deze krant had als ondertitel: *Officiël Orgaan voor gecombineerde Haagsche Joodsche Wijk-, Cultuur-, Sport- en Jeugdverenigingen*.⁷ Die ondertitel getuigt van een actieve Haagse Joodse gemeenschap. Aan het begin van de bezetting omvatte deze zo'n 17.000 mensen. Van hen overleefden zeker 15.000 de genocide niet. Onder hen ook opperrabijn Isaac Maarsen, hoofdredacteur van *Ha'amoed – de Vuurzuil* en zijn gezin. Ook hij was een strijder in het verzet tegen de genocide.

⁶ Kronkel, *Het Parool*, 14-8-1979. Het is dus mogelijk dat hij een rol speelde dat Van der Meulen het illegale *Parool* is gaan drukken.

⁷ <https://www.joodserfgoeddenhaag.nl/joodse-krant-uit-den-haag-1931-1940-nu-digitaal-in-te-zien/> Het eerste nummer verscheen op 5 juni 1931, het laatste op 10 mei 1940.

De inval op 21 januari 1944

Tenslotte is er nog een draadje van dat web van verhalen waaraan ik, ter herdenking van de doden vandaag, voorzichtig wil trekken: de gebeurtenis zelf van 21 Januari 1944, toen vader en zoon van der Meulen werden gearresteerd in een landelijke Duitse actie tegen het illegale apparaat van *Het Parool*. Niet alleen zij werden op heterdaad betrapt, dat gold ook voor een derde verzetsman die de drukkerij aandeed, Han Gessel. Hij was een spil in de organisatie van een verwante krant, *Ons Volk*, en hij droeg een wapen bij zich. Zodra hij de situatie begreep schoot hij op een van de Duitsers en doodde vervolgens zichzelf.⁸ Zo zijn de levens van Pieter van der Meulen en Han Gessel, met de keuzes die zij hebben gemaakt tijdens de bezetting, met elkaar verweven gebleven.

Laten we de draad van dat verhaal nog iets verder volgen. Den Haag had niet alleen een bloeiende Joodse gemeenschap, maar evenzeer een bloeiende Indische gemeenschap, veelal stevig ingebed in een koloniale achtergrond. Han Gessel was een Indische jongen, opgegroeid in Nederlands-Indië; hij studeerde Indologie in Leiden met, volgens de overlevering, het plan om terug te gaan naar zijn geboorteland. Met zijn ouders had hij geen contact meer, hij zal niet hebben geweten dat ze beide door de Japanners waren geïnterneerd. Ook zijn ouders kregen uit Nederland uiteraard geen nieuws. Pas na de Japane capitulatie op 15 Augustus 1945 kregen zij het bericht over de ongelooflijk alerte en moedige actie waarmee hun zoon in een split second een einde aan zijn leven wist te maken en daarmee anderen in het illegale krantenapparaat beschermde.

We leven in andere tijden, en toch, de moed van Pieter van der Meulen, Anton de Kom, Han Gessel, en Isaac Maarsen brengt ons in deze herdenking ook bij de moed van de honderden journalisten die in de afgelopen oorlogsjaren de dood vonden terwijl en omdat zij het geweld bleven verslaan.⁹ Zij werkten openlijk, het woord Press duidelijk leesbaar op hun schermvest, ze eisten met hun aanwezigheid het recht op vrije nieuwsgaring op. Daarmee beschermen de journalisten ons tegen totalitaire censuur, ingebed in geweld. En terwijl we hun berichten lezen zijn we ons bewust van de moed waarmee zij hun werk deden en waarmee journalisten dat blijven doen. Ik wil hier ook hen met respect herdenken.

Tot slot

Mij is gevraagd of ik een verband kon vinden tussen Pieter van der Meulen, Han Gessel en Anton de Kom, en, voeg ik daaraantoe, Isaac Maarsen. De eersten immers alle drie actief in de illegale pers, alle drie in Den Haag, alle drie omgekomen. Het is niet aannemelijk dat ze elkaar kenden, maar wie weet, Pieter kan Isaac en Han hebben gekend, en Han ook Anton. Maar ik zie een breder verband dat we soms over het hoofd zien: de vier weerspiegelen de pluriformiteit van het verzet, als het gaat om afkomst, herkomst, politieke visie, leeftijd en ervaring in het Nederland van voor en na 1940. Het verband zit hem ook in de betekenis van hun werk, in hun keuze voor een eigen pers als bevestiging van vooroorlogse pluriformiteit en als tegenwicht tegen de massieve informatie van de gelijkgeschakelde pers onder nazi-censuur. Dit komt terug in een gedicht van Nico Wijnen van de illegale *Waarheid*. Wijnen

⁸ Meer over hem in het verhaal van zijn achterneef Arno Gessel, <https://www.ad.nl/binnenland/het-dappere-verzetsleven-van-held-han-gelder~aeee8504/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>, *Algemeen Dagblad*, 4 mei 2014, 18:37 Laatste update: 5 februari 2016, 21:50. Zie ook Herman Keppy, *Zijn jullie kerels of lafaards? De Indische en Indonesische strijd tegen de nazi's 1940-1945*. Den Haag (Uitgeverij West) 2019.

⁹ <https://nvi.nl/actueel/recordaantal-gedode-journalisten-in-2025-israel-verantwoordelijk-voor-twee-derde>

heeft Anton de Kom goed gekend en met hem ook in het verzet gezeten. Hij schreef het gedicht in 1960 bij De Kom's herbegraving op de erebegraafplaats. Judith de Kom nam het op in een van de liefdevolle brieven in haar brievenboek dat in 2024 verscheen. Het luidt als volgt:

herdenking

heden ben ik begraven onder 1000 m³ verleden
wij kwamen samen met vijftig man
tweehonderdvijftig anderen herdenken

sprekend over hen
bleken ook wij overleden
wij lazen elkanders naam
gebeiteld in de stenen boven ons bestaan¹⁰

Dank u wel.

Susan Legêne¹¹

¹⁰ M. Croiset (psd. Nico Wijnen), in *De Nieuwe Stem, Maandblad voor Cultuur en Politiek*, januari 1960, jrg 13:1, p. 550. Aangehaald in Judith de Kom, *Ik omhels je onafgebroken. Brieven aan haar vader Anton de Kom en andere dierbaren, opgetekend door Ida Does*. Amsterdam (Alfabet uitgevers) 2024, p. 92-93.

¹¹ reacties zijn welkom: s.legene@vu.nl